

за життя поета в основному в самвидаві та за кордоном, зокрема в Празі, Лондоні, Нью-Йорку. На прикладі польського антикомуністичного руху Василь Стус доводив, що українці не змогли зрозуміти всю іронію свого історичного минулого, натомість їх польські брати показують активну боротьбу, яка захоплювала поета та слугувала йому насагою для боротьби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Berdychowska B. Wasyl Stus-poeta w totalitarnym świecie, ukrainistyka. URL: <http://trsp14.republika.pl/bogumila-berdychowska-wasyl-stus-poeta-w.shtml>
2. Кралуєк П. Василь Стус як європеєць. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/vasil-stus-yak-ievropeiec>
3. Польський шлях до свободи. URL: <http://www.polinst.kyiv.ua/news/16.html>
4. Сподарик Г. Василь Стус (1938–1985) поет-шістдесятник, дисидент, правозахисник. URL: <http://www.naszslowo.pl>
5. Стус В. Повісті та оповідання; Незакінчені твори; Сценарії; Літературна критика; Заяви, публіцистичні листи та звернення; З таборового зошита. Твори: У 6 т., 9 кн. Т. 4.: Ред. кол.: С. Гальченко та ін.; Підгот. тексти, упоряд. та склали прим.: М. Гончарук, С. Гальченко. Львів: Просвіта, 1994. 543 с.

Павлюченко Ю.М.

(м. Вінниця)

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ

На сучасному етапі з урахуванням соціально-політичної ситуації в Україні і піднесенням національного духу простежується інтерес до маловідомих сторінок вітчизняної історії. Зокрема, і до Української Гельсінської групи (далі – УГГ), що вважається початком організованого українського правозахисного руху, сприятливий ґрунт для якого забезпечила активна діяльність шістдесятників. Цій темі присвячено роботи О.Г. Бажана, Я. Й. Грицака, Ю. О. Курносова та інших. Проте на сучасному етапі доцільно ще раз звернутись до історико-правових аспектів діяльності УГГ.

В українському суспільстві 60–70-х років минулого століття склалися усі передумови для виникнення оформленого руху опору тоталітарному режиму та зневазі до основних прав і свобод людини і громадянина. Протягом цього періоду мали місце петиційні кампанії, одиничні протестні заходи, спроби об'єднати зусилля правозахисної діяльності. Наприклад, у

грудні 1971 року у Львові В. Чорноволом, І. Калинцем, В. Стусом та іншими дисидентами було створено «Громадський комітет на захист Н. Строкатової» як реакцію на арешт українського правозахисника С. Караванського задля забезпечення справедливого судового процесу над ув'язненим [1, с. 73]. Разом з тим, фактичне нелегальне становище, в якому діяли організації та групи цього періоду, значною мірою обмежувало їхні можливості, зокрема у контактах з зарубіжними ЗМІ й міжнародними правозахисними організаціями, перешкоджало активному і цілеспрямованому впливу на громадську думку [1, с. 73].

Можна стверджувати, що створення Української Гельсінської групи стало результатом певної зміни міжнародної ситуації загалом і зовнішньої політики СРСР зокрема. При цьому підстави для створення УГГ лежать у площині міжнародного права. Так, 1 серпня 1975 році сталася доленосна подія для розвитку українського правозахисного руху, а саме підписання СРСР разом з 33 країнами Європи, США і Канадою Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі, відомого як Гельсінський акт [2]. Надважливим пунктом цього міжнародного документа були зобов'язання всіх країн – підписантів, включно з СРСР, щодо дотримання прав та основних свобод людини, закріплених у Загальній декларації прав людини, прийнятій на Генеральній Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року. Відповідно до Акту передбачалося, що виявлення фактів переслідування людей за переконання викликатиме юридично обґрунтовані претензії інших сторін і більше не буде тлумачитись як втручання у внутрішні справи країни.

Результатом його підписання СРСР стало створення громадських груп сприяння виконанню Гельсінських угод, першою з яких була Московська громадська група (травень 1976 року), а дещо згодом литовська, польська, чехословацька, грузинська, вірменська громадські групи [3]. Як і їх колеги, українські правозахисники розглядали факт підписання СРСР Гельсінського акту як можливість провадження легальної діяльності у боротьбі за дотримання національних, політичних, економічних, соціальних, релігійних та інших прав людини. Українська Гельсінська група була створена 9 листопада 1976 року. Її засновниками виступили М. Д. Руденко (керівник Групи), О. П. Бердник, П. Г. Григоренко, І. О. Кандиба, Л. Г. Лук'яненко, О. Я. Мешко, М. І. Магусевич, М. Ф. Маринович, Н. А. Строката та О. І. Тихий [3]. З самого початку діяльності вона спиралась на положення міжнародних нормативно-правових актів. Так, Декларація УГГ починалася з цитування ст. 19 Загальної Декларації прав людини, в якій закріплено право кожної людини на свободу переконань і вільне їх виявлення. При цьому основною метою діяльності Групи тут визначалося ознайомлення урядів країн-учасниць і

світової громадськості з фактами порушень на території України Загальної Декларації Прав Людини та гуманітарних статей, прийнятих Гельсінською Народою [4].

Перший Меморандум УГГ від грудня 1976 року відрізнявся своєю гостротою і радикальним характером. В ньому викривались і засуджувались розкуркулення, голод 1933 року, насильницька русифікація, порушення національних прав українців і навіть вказувалась конституційна правомірність можливого виходу України з СРСР [4]. Згодом Група підкреслила, що не веде боротьбу на повалення радянського режиму, а зосереджена на ознайомленні громадськості з положеннями Загальної декларації прав людини; сприянні розширенню контактів між народами, вільному обміні інформацією тощо [1, с. 75]. Для легалізації діяльності УГГ і надання їй офіційного статусу її засновники у жовтні 1977 року подали до Ради Міністрів УРСР клопотання про реєстрацію Групи як громадської організації.

Аналіз різних джерел дозволяє зробити висновок, що основна діяльність УГГ була зосереджена на захисті національних прав українців та громадян інших національностей (євреїв, кримських татар та ін.). Так, у лютому 1977 року було видано наступний Меморандум, важливе місце у якому займав розділ, присвячений правам людини. У ньому висувалися вимоги вільного пересування з країни і до неї, вільного поширення ідей, створення неконтрольованих державою наукових, творчих, мистецьких та інших об'єднань, ліквідації цензури, звільнення усіх політв'язнів [4]. У 1978 році УГГ оприлюднила черговий програмний документ «Наші завдання», в якому акцентувалося, що Група виходить з засад єдності загальнолюдських і національних прав українських громадян [5, с. 984]. Також дослідники мають підтвердження діяльності членів УГГ на захист соціально-економічних та релігійних прав громадян.

Протягом періоду активної діяльності Група вела роботу з прийому письмових скарг про порушення прав людини і передачу інформації до ЗМІ і урядів держав – учасниць Гельсінських угод. Результатом її діяльності стало створення численних кваліфікованих, обґрунтованих правозахисних документів про порушення прав конкретних людей. Складені декларації, меморандуми, звернення, протести намагалися доводити до органів державної влади СРСР і передавати за кордон. Історичні джерела свідчать, що УГГ встановила зв'язки з гелсінськими групами в інших республіках СРСР, мала своїх представників у різних куточках України і кореспондентів закордоном, зокрема у США, де з 1978 року діяло закордонне представництво УГГ, а з 1980 р. видавався щомісячний бюлетень «Вісник репресій в Україні» [5, с. 986].

Аналізуючи життя В. Стуса можна стверджувати, що його вступ до цієї правозахисної організації був справою часу. Так, відомо, що він вперше був заарештований 12 січня 1972 року за звинуваченням у проведенні «антирадянської агітації і пропаганди» (ч. 1 ст. 62 КК УРСР), у тому числі через написання 10 статей правозахисного характеру. Перебуваючи у засланні, В. Стус дещо скептично оцінював створення УГГ. Наприклад, він зазначав, що Гельсінський рух – то вища математика для цієї країни. Також поет наголошував: «Коли б це був масовий рух народної ініціативи, з широкою програмою соціальних і політичних вимог, коли б це був рух із задумом майбутньої влади – тоді він мав би якісь надії на успіх. А так – Гельсінський рух схожий на немовля, що збирається говорити басом. Звичайно ж, він і мав бути розгромлений, бо своїми жалібними інтонаціями передбачав цей погром...» [6, с. 500–501]. Відомо, що у 1978 році В. Стус подав заяву про зречення від радянського громадянства, обґрунтувавши своє рішення тим, що бути радянським громадянином – це бути рабом. «Чим більше тортур і знущань я зазнаю, тим більший мій опір проти системи наруги над людиною і її елементарними правами, проти мого рабства» [7].

Вийшовши на волю у 1979 році, обурений арештами членів УГГ В. Стус приймає рішення приєднатися до Групи. Пізніше стануть відомі його слова з «З таборового зошита»: «Я вступив до неї, бо просто не міг інакше. Коли життя забрано – крихт я не потребую. Довелося зайнятися тим, аби врятувати свої вірші, дописувати до інформаційних матеріалів Групи... Психологічно я розумів, що тюремна брама уже відкрилася для мене, що днями вона зачиниться за мною – і зачиниться надовго» [7]. Так невдовзі і сталося. На початку 80-х років минулого століття УГГ фактично функціонувала у концтаборах і поселеннях засланців, оскільки майже всі її активні учасники були засуджені. Разом з тим вона поповнювалася новими членами і діяла, надсилаючи листи, заяви, петиції, протести. Група залишилась єдиною в СРСР правозахисною організацією, яка не заявила про свій саморозпуск [4].

Варто зазначити, що діяльність УГГ отримала міжнародну підтримку. У червні 1982 року спеціальним контингентом Конгресу США з питань балтійських держав і України та української еміграції було організовано «Тиждень українських національних та людських прав», на якому розглянуто факти порушення прав людини в Україні. Вкрай важливою стала також Прокламація Президента США Р. Рейгана, який оголосив 9 листопада 1982 року «Днем Української Гельсінської групи», чим підтвердив «...рішучість не забувати боротьби народу України за свої невід'ємні права» [1, с. 76].

Можна стверджувати, що відродження правозахисного руху і УГГ відбулося у 1988 році у Львові, коли 7 липня на 50-тисячному мітингу було проголошено про перетворення УГГ у Всеукраїнську організацію – Українську Гельсінську Спілку з прав людини. На сьогодні вона є найбільшою асоціацією правозахисників України, яка об'єднує 29 недержавних організацій. Основними напрямками її діяльності виступають: захист прав людини та основоположних свобод у судах, органах державної влади та місцевого самоврядування з наданням відповідної правової допомоги особам; здійснення постійного моніторингу дотримання прав людини та основоположних свобод в Україні й інформування про факти їх порушень; здійснення досліджень з прав людини та основоположних свобод, включно з постійним моніторингом проектів законів та інших правових актів; навчання правам людини; розвиток і підтримка мережі правозахисних організацій. Задля цього УГСПЛ організувала 22 громадські приймальні у 19 областях України з надання безоплатної правової допомоги [8].

Отже, надважливе значення УГГ полягає у тому, що це перша дійова опозиційна організація, яка ставила за мету висвітлення порушень прав людини в УРСР і прагнула до діяльності у законодавчому полі Радянського союзу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан О. Г. Українська Гельсінська група: легальна форма протистояння тоталітарному режимові в УРСР. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10461/Bazhan_Ukrayins%27ka_Hel%27sins%27ka_hrupa%20.pdf
2. Заключение акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе от 1 августа 1975 г. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_055
3. Бережний В. Гельсінський рух: три покоління правозахисників. Сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/helsinskyj-ruh-try-rokolinnya-pravozahysnykiv/>
4. Зайцев Ю. Антирежимний рух (1956–1991). Львів: історичні нариси упор. і передм.: Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. Львів, 1996. С. 543–610.
5. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1: Україна. Ч. 2. Уклад. Є. Захаров, В. Овсієнко. Х. : Права людини, 2006. С. 519–1017 [1] с.
6. Стус В. Повісті та оповідання; Незакінчені твори; Сценарії; Літературна критика; Заяви, публіцистичні листи та звернення; З таборового зошита. Твори: У 6 т., 9 кн. Т. 4.: Ред. кол.: С. Гальченко та ін.; Підгот. тексти, упоряд. та склали прим.: М. Гончарук, С. Гальченко. Львів: Просвіта, 1994. 543 с.
7. Качкан А. «Чим більше тортур і знущань, тим більший мій опір системі» – Стус. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28097722.html>
8. Сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/>